

ötletnek tartom Szörényi László felvetését, hogy érdemes volna kommentált szöveggyűjteményt összeállítani a hivatkozott írásokból, az elérhetetlen példa, Szilágyi János György nagyszerű *Voces paginarum*-ának mintájára. Egy ilyen vállalkozás közelebb vinné tudományunkat egy nagyszabású, igazi historiográfia megírásához.

Végezetül még egyszer szeretném megköszönni Opponenseimnek az elmélyült figyelmet, amellyel dolgozatom elolvasták, és azt a sokféle kiegészítést, javítást és – főképp – a sok tovább gondolásra indító megjegyzést, amelyet a disszertáció végleges változatában mind fel fogok használni. Kérem Őket, hogy válaszem fogadják el.”

BORDÁS BEÁTA

„ERDÉLYI KASTÉLYÉPÍTÉSZET A HISTORIZMUS KORÁBAN (1840–1918). AZ EGYKORI KOLOZS, TORDA-ARANYOS ÉS ALSÓ-FEHÉR VÁRMEGYÉK KASTÉLYAI” CÍMŰ DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA

Bordás Beáta művészettörténésznek a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Kar „Történelem, kultúra, civilizáció” doktori iskolájában elkészített „Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában (1840–1918). Az egykori Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyék kastélyai” című doktori disszertációjának vitájára 2013. november 11-én került sor Kolozsvárott, az Erdélyi Múzeum-Egyesület székházában. A doktori dolgozatok vitájának protokollja a kolozsvári egyetemen más, mint az ELTE-n szokásos: elsőként a jelölt ismertette röviden dolgozatát és annak főbb eredményeit, majd a témavezető, Kovács András olvasta fel véleményezését. Ezt követően a három opponens, Sisa József, Lóvei Pál és Sipos Gábor fejtette ki véleményét.

Bevezetésül Bordás Beáta ismertette röviden dolgozatát:

„Doktori értekezésem tárgyát azok az erdélyi kastélyok képezték, amelyek 1840–1918 között épültek vagy jelentősebb átépítésen estek át a historizmus szellemében.

A kastélyépítészet az egyházi építészet mellett a legjelentősebb építőművészeti műfajnak számított szinte a 20. századig, utolsó virágkora épp az általam vizsgált időszakra esett. Egy vidéki környezetben emelt főúri kastély jelentősége abból adódott, hogy a művészet különböző ágait (építészet, iparművészet, enteriőrművészet, kertépítészet) egyesítette, könyvtárak, műgyűjtemények őrzési helye volt. Ugyanakkor kiváltságos lakásformát jelentett, különböző társadalmi rétegek számára elkülönített helyiségek összefüggő térrendszerével (tulajdonos lakószobái, vendégfogadásra berendezett reprezentatív helyiségek, cselédszobák, kiszolgáló te-

rek). A kastély személyesebb építészeti műfaj volt, ugyanis az építető egyéni elképzeléseit tükrözte, továbbá szimbolikus szereppel is bírt: a reprezentatív, fényűző külső és belső megjelenés a család ősiségét és kiemelt társadalmi helyzetét jelképezte. Olyan épületeket tekintettem kastélynak, amelyek a fenti kritériumoknak megfelelnek, illetve méretükben is jelentősek.

A historizmus kora (1840–1918) kevésbé kutatott időszak, csupán az 1970-es évek után kezdtek alaposabban vizsgálni. Korábban az a nézet tartotta magát, hogy a korszak építőművészete nem egyenrangú a többi történelmi stíluskorszak építészetével, amelyeknek formáit a historizmusban tetszés szerint válogatva, hagyomány nélkül vették át. A kutatók elmarasztalták e »stílusegyvelegek áradatát«,¹ a korszak magyar kastélyépítészetét meddőnek tartva.² Az 1990-es évek kutatásai kimutatták, hogy a historizmus kori kastélyépítészet jelensége korántsem elhanyagolható. Ezt támasztják alá a kutatásaim is, melyek során a címben nevezett három egykori vármegye területén összesen huszonhárom olyan kastélyt azonosítottam, amely a korszakban újonnan épült, vagy átalakításon esett át.

A téma jelentősége. A 20. század eleji kutatások az időbeli közelség miatt nem tulajdonítottak kellő történelmi értéket a vizsgált korszaknak. A második világháború után a kastélyok és kisművelt építetőik tabutémának számítottak, az épületeket megfosztották eredeti funkciójuktól és sok esetben hagyták elpusztulni. A korszakra vonatkozó, az 1970-es évektől beindult magyarországi kutatások az erdélyi kastélyokat csak érintőlegesen tárgyalták. Így még nem született olyan kutatás, amely kizárólag az erdélyi anyagot vizsgálta volna meg saját összefüggéseiben, szisztematikus feldolgozás keretein belül. Bár e korszakra esett a kastélyépi-

tészet utolsó nagy fellendülése, az erdélyi emlékananyag alig ismert, néhány közelmúltban született szakdolgozattól,³ monografikus munkától⁴ és műemléki dokumentációtól⁵ eltekintve hiányoztak az épületek alap kutatásai.

A téma feldolgozásának aktualitást kölcsönöznek a folyamatban lévő visszaszolgáltatások, melyek következtében az épületek szakszerű felújítás vagy rosszabb esetben újabb funkcióváltás és romboló átalakítások alá esnek, de sok esetben az emlékek jelentős része rohamosan pusztul, így minél előbb szükséges a kutatásuk, hogy megörökítsük a múltnak e jelentős szeletét. A kastélyokkal való bánásmódot jól példázza e két ellentétes eset: az alvinci egykori Horváth–Inczédi-kastély felújítását 2012-ben fejezték be, a rendbe tett épületben jelenleg vállalkozói inkubátorház működik. Ezzel szemben a marosújvári Mikó- (később Teleki-) kastély állapota rohamosan romlik azóta, hogy 2007-ben visszaszolgáltatták a család leszármazottjának, az épület őrizenlül áll, az elmúlt években teljesen megfosztották öntöttvas díszítő elemeitől.

Az értekezés célja. Doktori értekezésem elsődleges célja az volt, hogy feltérképezzem az egykori Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyék korabeli kastélyállományát, az erdélyi historizáló kastélyépítészetéről szóló összefoglaló értekezés első lépéseként. A téma szűkítését a hatalmas anyag tette indokolttá, e három vármegyét azért választottam ki, mert összefüggő földrajzi helyzetben vannak, és gazdag emlékananyaguk jól szemlélteti a korabeli kastélyépítészeti tendenciákat.

Elsősorban arra törekedtem, hogy építészettörténeti szempontokból vizsgáljam meg az említett vármegyék historizáló kastélyait, a hangsúlyt leginkább az építéstörténetre, az emlékek építészeti leírására és a tervezők személyére helyeztem. Ezek mellett a kastélykultúra más aspektusaira (megrendelő életútja, kertművészet, enteriőrművészet) is kitértem, amennyiben a források elegendőnek bizonyultak.

A kutatásban az alapvető szakirodalom és a másodlagos irodalom áttekintése mellett az anyaggyűjtés elsősorban a levéltári források és a képi források feltárására irányult, továbbá helyszíni bejárással egészítettem ki az ismereteket. A szakirodalomból említendő Biró József 1943-ban kiadott, mindmáig alapvető szintézise az erdélyi kastélyokról, amelyből azonban majdnem teljesen hiányoznak a historizáló épületek, de művének jelentősége, hogy a kastélyokat a II. világháborút követő kifosztásuk előtt örökítette meg, tündöklésük utolsó órájában.

A levéltári kutatás során az építető családok (Bánffy, Bethlen, Jósika, Lázár, Mikó, Teleki, Ugron, Wesselényi) fennmaradt iratanyagát vizsgáltam a

Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, a kastélyokról szóló írott forrásokat, tervrajzokat és ábrázolásokat keresve. Pákei Lajos építész szétszóródott hagyatékát kolozsvári (Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára) és budapesti közgyűjtemények (egykori KÖH, Magyar Építészeti Múzeum) anyagában kutattam, továbbá az egykori KÖH Tervtárában az erdélyi kastélyokról szóló, 1994-ben készült dokumentációt tanulmányoztam.

A historizáló kastélyokat ábrázoló képi források közül kiemelkedő szerepe van a korabeli képeslapoknak, sokszor csak ezekre támaszkodhattam a már nem létező kastélyok esetében. Elsősorban budapesti közgyűjtemények állományát kutattam, a legteljesebb anyag az Iparművészeti Múzeumban található gr. Teleki Sándorné képeslapgyűjteménye, amelyet Horváth Hilda közölt. A képeslapok mellett az archív fényképek rendelkeznek nagy forrásértékkel, közülük kiemelném Fischer József felvételeit az 1930-as évek elejéről (az MTA BTK Művészettörténeti Intézetének gyűjteményében). A korabeli képes folyóiratok közül a *Szalon Újság* és a *Vasárnapi Újság* felvételei és cikkei bírnak nagy forrásértékkel a témánk kapcsán.

Az értekezés szerkezete. A dolgozat tizenhárom fontosabb fejezetre tagolódik, gerincét az öt legfontosabbnak ítélt kastély monografikus feldolgozása, illetve a három egykori vármegye kastélyainak megyék szerinti tárgyalása adja. Az öt kiválasztott kastély hosszabb elemzése különböző specifikus kérdéskörökre világít rá, mint például a kastélytervezés menete, a historizmus kori enteriőrművészet, a kertépítészeti, a megrendelő és építész viszonya, valamint a stílusválasztás.

A részletesen tárgyalt kastélyok közül a bonchidai Bánffy-kastélyról szóló fejezet jól példázza a romantikus historizmus erdélyi meghonosítását, továbbá az enteriőrművészet és a kastélyparkok kialakításának szemléltetését szolgálja. A marosújvári Mikó-kastély a kor egyik legkiválóbb alkotása, stílusválasztásában is jelentős. Bemutatása során a korabeli kastélytervezési folyamatra is rávilágítottam, amelynek jelen esetben fontos komponense volt az építész és a megrendelő közti feszültségekkel telített viszony. A választói Bánffy-kastély elsősorban a színvonalas kiképzésű enteriőrök miatt »érdemelte ki« a bővebb elemzést, a fennmaradt minőségi berendezési tárgyakat és a belsőépítészeti elemeket nagyrészt a tulajdonos, br. Bánffy Ádám (1847–1887) készítette el! Ugyanakkor a kastély építéstörténetét és a park kialakítását is bemutattam. Az impozáns külsejű, de kisebb méretű enyedszentkirályi Bánffy-kastély a választott stílusa miatt keltette fel

a figyelmem, továbbá az egyetlen fennmaradt tervlap alapján azonosított tervezők, Pákei Lajos építész és Maetz Frigyes építőmérnök személye miatt. A historizmus korának egyik léghésőbbi emléke, a mezőzáhi Ugron-kastély alaposabb bemutatását a fennmaradt gazdag tervanyag indokolta, amelynek segítségével a historizmus kori kastélytervezés sajátosságaira világítottam rá.

Az öt esettanulmány után a következő három fejezetben az egykori Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyék kastélyait mutattam be, összesen tizenegy épületet tárgyaltam bővebben, nagy hangsúlyt fektetve az olyan elpusztult kastélyok ismertetésére, amelyeket eddig a szakirodalom is elhanyagolt. Ezek közül a drassói Teleki-, a torockószentgyörgyi br. Thoroczkay-, a jósikafalvi Urmánczy-kastélyokat emelném ki.

Az emlékek leírása után négy összefoglaló fejezetben tárgyaltam a kastélykultúra különböző aspektusait, az alap kutatások eredményeit felhasználva. Az egyik fejezet a kastélyok tervezéséről és a megbízott építészekről szól, melyben Pákei Lajos kolozsvári építész munkásságának nagy szerepet szenteltem. A Stílus és kronológia címet viselő fejezetben időrendi sorrendbe állítottam a tárgyalt kastélyokat, és felvázoltam a korszak fontosabb stílustendenciáit. A kastélybelsőkről készült összefoglaló fejezetben a tervrajzok és alaprajzok segítségével általános megállapításokat vontam le a kastélyok térszervezésére vonatkozóan, ismertettem a korabeli kastélyenteriőrök kialakítását. Szintén ebben a fejezetben tárgyaltam a műgyűjtés kérdéskörét, bemutatva a kastélyokban őrzött iparművészeti, festmény-, könyv-, régészeti és más jellegű gyűjteményeket. Ide kapcsolódik a műkedvelő arisztokraták kérdése is, amelyet bővebben tárgyaltam, többek között a gr. Teleki család tagjai, gr. Bánffy Miklós (1873–1950) és br. Bánffy Ádám (1847–1887) tevékenységének tükrében. Az utolsó összefoglaló fejezet a kastélykertekről szól, a kutatás időhatárait kiterjesztettem a 19. század eleje (az angol kertek erdélyi elterjedése) és a 20. század első fele közé eső időszakra, mert így egységesebb képet kaphatunk az erdélyi kastélyparkok egykori kialakításáról. A kutatásban ez esetben a három vizsgált vármegye földrajzi határain is túlléptem, ugyanis párhuzamként több más erdélyi kastélyparkot ismertettem, ezáltal megelőlegezve egy szélesebb látókörű szintézis megállapításait.

Munkám során összesen 21 épületet kutattam alaposabban, továbbá hat épületet azonosítottam, melyek besorolása kérdéses. A négy utolsó, összefoglaló fejezetben további erdélyi kastélyokra is tettem utalásokat, az információkat a szakirodalomból vagy korábbi kutatásaimból merítettem.

Eredmények. Értekezésem egyik legfontosabb hozadéka, hogy a három vármegye historizáló kastélyait számba vettem, nagy hangsúlyt fektetve az olyan elpusztult, de a korszakban kiemelkedő épületekre, mint a már említett drassói, torockószentgyörgyi illetve jósikafalvi kastélyok. Utóbbi kivételével e kastélyok a szakirodalomban sem szerepeltek. A ma is álló obrázsai Wesselényi-kastély is jóformán ismeretlen volt, pedig stílusválasztása miatt a historizmus érdekes emléke.

Több esetben nem derült fény egyes kastélyok pontos építési idejére, de kutatásom a korábbi ismeretekhez képest új felvetéseket eredményezett például a tordaszentlászlói Mikes–Széchen-kastély vagy a drági Wesselényi–Bethlen-kastély historizáló átépítésére vonatkozóan.

Fontos eredménynek tartom a Pákei Lajos (1853–1921) által tervezett kastélyok vizsgálatát, ezek közé a három kutatott vármegyéből az enyedszentkirályi és a mezőzáhi kastélyok tartoznak, valamint a mezőkapusi Sándor-udvarház kastélyá váló átalakításához készített tervrajz. Három további konkrét épület (a várhegyi Bornemisza-, a bodolai Béli Tivadar-féle és a kővárhosszúfalusi Teleki-kastély), illetve egy ismeretlen épülethez készített tervrajz kapcsolódik Pákeihez, aki a legjelentősebb erdélyi építész volt a 19–20. század fordulóján. Munkásságának egyik fontos, ez idáig nem kutatott szelét sikerült megragadni. Pákei mellett néhány kevésbé ismert tervező munkásságát is feldolgoztam, mint például a marosújvári kastély erkély- és lépcsőmellvédjeit tervező Debreczeni Balázs, a jósikafalvi kastélyt tervező Giacomuzzi Virgil (1832–?) dél-tiroli származású építész-mérnök, valamint az enyedszentkirályi kastély alaprajzát megrajzoló Maetz Frigyes (Carl Wilhelm Friedrich Maetz, 1847–1896) medgyesi születésű mérnök építészeti pályáját.

Többek között azt a megállapítást tettem, hogy a vizsgáltak közül Kolozs vármegyében épült a legtöbb kastély a historizmus időszakában, szám szerint nyolc ilyen épületet írtam le, közülük a bonchidai és a válaszüti Bánffy-kastélyok és a szecessziós stílusjegyeket is viselő jósikafalvi kastély a korszak kiemelkedő alkotásai voltak. Alsó-Fehér vármegyében hat kastély köthető a vizsgált korszakhoz, legtöbbjük a 19. század utolsó évtizedében, a 20. század elején épült, mint a drassói, az enyedszentkirályi és az obrázsai kastélyok. Az egykori Torda-Aranyos vármegyéből három kastélyt ismertettem bővebben, érdekes tény, hogy mindhárom (a mezőzáhi, a tordaszentlászlói és a torockószentgyörgyi kastély) középkorias stílusjegyekkel bírt.

A vizsgált emléktanyag számottevő része egy korábbi épület bővítésével vagy átépítésével jött létre a historizmus korában. A három vármegyében csu-

pán hét, teljesen újonnan épült kastélyt ismerünk a korszakból, érdekes, hogy ezek kivétel nélkül a késő historizmus időszakában, az 1890-es években vagy a 20. század első két évtizedében készültek. Ezek közül kiemelkedik például a drassói Teleki-kastély (1890-es évek), az enyedszentkirályi Bánffy-kastély (1890-es évek eleje?), a mezőzáhi Ugron-kastély (1908–1912) és a torockószentgyörgyi Thoroczkay-kastély (1909–1915 k.).

A feldolgozott emlékegyanyag a stílusválasztás tekintetében is tükröz néhány sajátosságot, például feltűnően gyakoriak az olasz reneszánszból ihletődött kastélyok (ez a magyarországi kastélyépítészetre kevésbé volt jellemző), amelyeket jórészt Pákei Lajos tervezett. Erre példák az építésznek a várhegyi Bornemisza-kastélyhoz (1892) és a bodolai Béli-kastélyhoz, valamint a mezőkapusi Sándorudvarházhoz készített tervrajzai, továbbá az 1901-ben ismeretlen építész tervei nyomán elkészült obrázsai Wesselényi-kastély. Érdekes jellegzetesség, hogy a »castellated« (várszerű) és a Tudor-stílusú kastélyépítési módor még az 1890-es években is divatos volt, amint azt a drassói kastély is mutatja. A korszak végén számos középkorias jellegű, neoromán vagy neogótikus stíluselemeket hordozó kastély épült, mint például a torockószentgyörgyi kastély (feltehetően 1909–1915 között) vagy a mezőzáhi Ugron-kastély (1908–1912).

Bár alap kutatásaim csupán Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyére korlátozódtak, tervezem kiterjeszteni a vizsgálatot egész Erdély területére. Már az összefoglaló fejezetekben igyekeztem számos más erdélyi példával is alátámasztani megállapításaimat, megelöllegezve ezzel a kutatás folytatásában rejlő szintézist. Ezt korábbi eredményeim is erősíteni fogják, amelyek nem fértek bele e doktori értekezés szűkre szabott keretei közé.”

Ezt követően az értekezés témavezetője, Kovács András, professor emeritus, az MTA külső tagja ismertette véleményét:

„A szóban forgó dolgozat a történeti Erdély három központi vármegyéjének a historizáló kastélyépítészét vizsgálja 1840 és 1918 között. A szerző vállalkozásának szokatlan méreteire már a kéziratot jellemző statisztikai adatok is rávilágítanak. 305 oldalnyi és összesen 14 fejezetre bontott törzsszövegét a kritikai apparátusra utaló 35 oldalnyi összeállítás mellett a *Melléklet* gyanánt *in extenso* közzétett levéltári források, válogatott leltárak és levelezés mintegy 30 oldala egészíti ki. Ezt a szöveget 1805 jegyzetnek a gazdag, 200-nál több könyvészeti té-

telre, tudományos közleményre, korabeli folyóiratra és interneten hozzáférhető publikációra, továbbá számos, először a szerző által kutatott levéltári forrásra hivatkozó utalásai támasztják alá. Ezekhez járul a gazdag, a tárgyalat együttesek egykori képét és jelenlegi állapotát megvilágító, 206 tételből álló, nagyrészt mindeddig ismeretlen vagy kevésbé ismert, a jelölt által gyűjtött képanyag.

A szerző a dolgozat első, *Bevezető* fejezetében (4–10) határolja körül kutatásának tárgyát, körvonalazza a szakirodalomban kialakult vélemények alapján a műfaj ismérveit, ismerteti a kutatása során követett módszereket és az ilyen együttesek eddigi kutatásának a nagyjából 1970-es évektől kezdődő, Erdély tekintetében is megélelénkült érdeklődést tanúsító történetét.

A dolgozat érdemi része részletes esettanulmányokkal indul, a bonchidai gr. Bánffy-kastély (11–41), a marosújvári gr. Mikó-kastély (42–74), a választói br. Bánffy-kastély (75–107), az enyedszentkirályi br. Bánffy-kastély (108–122), a mezőzáhi Ugron-kastély (123–150) következik egymás után mint támpontjai egy olyan kronológiának, amely a historizálás erdélyi mérföldköveit jelzi.

A dolgozat 7. fejezetében vizsgált Kolozs vármegye területén épült együttesek között (Drág, Felsőzsuk, Jósikafalva, Kolozsborsa, Magyarfenes, 151–184) már olyanok is vannak, mint az egykori magyarfenesi Jósika-, illetve a jósikafalvi Urmánczy-kastély, amelyek nem is érték meg napjainkat.

Az egykori Torda–Aranyos vármegye historizáló kastélyait a szerző kutatásában a tordaszentlászlói Mikes–Széchen-kastély és a torockószentgyörgyi br. Thoroczkay-kastély képviseli (185–199).

Alsó-Fehér vármegyében az alvinci Horváth-Inczédi-, a drassói Teleki-, a marosgezsei Bánffy- és az obrázsai Wesselényi-kastély történetére vonatkozó részleteket foglalta össze és értékelte a szerző (200–214) munkája 9. fejezetében.

A felsorolt együttesek történetét, vizsgálatát bemutató fejezeteket a szintetizálás igényével íródott négy, ugyancsak több alfejezetből álló nagyobb fejezet követi. Az első közülük a vizsgált korszak és a kutatott műfaj legjelentősebb építészeti mutatja be, különös hangsúllyal a kastélytervezéssel kapcsolatban mindeddig alig méltatott Pákei Lajos működésére (215–237).

Stílus és kronológia címet visel a következő, magvas 11. fejezet (238–247), s ezt egy másik, igazán érdekesítő, a mára jóformán teljesen elpusztult, *kastélybelsőket* bemutató fejezet követi (248–274). Ennek a szerkezetéből valamennyire csak a Tömegkompozíció és alaprajz címet viselő első alfejezet rí ki. Az olvasó elvárná, hogy ezek mellett szintetikus képet kapjon a kastélynak a településszerkezetben

elfoglalt helyéről, a homlokzatok, a külső és belső díszítmények alakulásáról is.

Az utolsó, 13. fejezet a kastélyok fennmaradt vagy többnyire már csak képről, térképről rekonstruálható környezetéről, elsősorban kertekről és kerteri építményekről szól. Szó esik benne a kerttervezési irányzatok alakulásáról a vizsgált időszakban, az eklektikus kertről és alkotórészeiről, végezetül pedig e kertek tervezéséről.

A kutatás eredményeit a szerző az *Összegzés* néhány oldalán foglalta össze, nézetem szerint lényegre törő és elért eredményeit frappánsan kiemelő fogalmazásban.

A Bordás Beáta által választott téma jelentősége abból adódik, hogy az általa vizsgált korszak és műfaj iránt a 20. század folyamán, az ismert történelmi körülmények közepette jóformán minden érdeklődés kihunyt, s mert ezek az épületek amúgy sem tartoztak a kutatás által már kanonizált reneszánsz vagy barokk, esetleg klasszicista emlékek sorába, így, talán azt is elmondhatjuk, hogy még régebben keletkezett elődjeiknél is sokkal védtelegebbek voltak. Munkája így tulajdonképpen erdélyi begyűrűzése annak a megélenkült érdeklődésnek, amely Európa-szerte a *Belle Époque* felé fordul. Analógiáinak és jegyzeteinek az általános európai és különösen a magyarországi művészettörténetre utaló, recens anyaga bizonyítja, hogy ennek a folyamatnak a keretében éppen ideje volt az Erdélyre is kiterjedő kutatásnak. Meg is könnyítették valamennyire, mivel lényegében ismertté váltak azok a könyvészeti állagok, amelyekből lényeges, Erdélyre vonatkozó információk is származnak.

Nagyon tiszteletreméltónak találok azt az erőfeszítést is, amelynek révén ennyire szépszámú emlékegyüttest volt képes dokumentálni. Munkájának ezt a vonatkozását igazán csak az tudja értékelni, aki maga is rákényszerült már, hogy rossz lelkiismeretű vagy szegyenkező, frusztrált ingatlanuladonosokat próbáljon győzködni jó szándékáról, és engedélyüket kérni, hogy a házukat megnézhesse.

A kutatás egy másik vetülete a levéltárak világába vezette: az 1970-es évektől »rendezetlennek« tekintett s így kutathatatlanak nyilvánított levéltári állagok nyíltak meg 1990 után a kutatás számára, s ezek az állagok, a bennük rejlő levelezés, elszámolások, leltárak révén is hozzájárulhattak a vitás vagy homályos kérdések tisztázásához. A belsőkkel kapcsolatban összegyűjtött adalékok bizonyítják, hogy a jelölt alaposan ki is használta ezeket a lehetőségeket.

Egészen különleges pásmát jelentenek azután a magyar nyelvterület számára a Galavics Géza kezdeményezésére megindult és immár jelentős munkásságot felmutató, a kertészetben is jártas szakembereknek a parkok, közöttük az erdélyi parkok

történetét feltáró kutatásai, amelyek az utóbbi évtizedekben Erdélyre is kiterjedtek.

Mindezek együtt kínálták a szerzőnek azt a szolid elméleti alapot, amelyre támaszkodva kialakíthatta saját, itt elénk táruló képét a vizsgált emlékegyüttesekről.

Munkája folyamán nem vonhatta ki magát az erdélyi kastélyok kutatásának mindeddig legnagyobb alakja, a tragikusan korán elhunyt Bíró József sziporkázóan szellemes és nagyvonalú, ke-reken 70 éve megjelent »Erdélyi kastélyok« című dolgozatának a hatása alól. *Mutatis mutandis*: ez az alapozás, ha további szorgalmas és módszeres kutatások révén kiteljesedik, talán kiegészítheti a Bíró József által csupán felvázolt képet a műfaj történetének utolsó fejezetével.

A szerző által összegyűjtött anyag arányai figyelmeztetnek továbbá arra is, hogy mennyi elvégzetlen munka vár a kutatott, a 20. század első két évtizedének végéig tartó, Erdély történetében igen jelentős korszak kutatására.

Az értekezés szövege világos, nyelvezete, szókin-cse megfelel a kívánalmaknak, itt-ott érzékelhetőek benne elsősorban sietségből fakadó fogalmazási és nyelvhelyességi hibák. Az értekezésben vizsgált, de megoldatlanul maradt kérdések megválaszolása elsősorban a kutatások kiterjesztésétől függ, ahogyan a szerző sort keríthet majd a dolgozatban csak érintett vonatkozások alaposabb kidolgozására is.

Úgy vélem tehát, hogy Bordás Beáta értekezése a szerző szorgalmának és tudományos ismereteinek megfelelő, tartalmas, szerkezetében és kutatási módszereiben is figyelemre méltó alkotás, amely témaválasztásában, az általa felvetett bonyolult kérdések megoldásában, önálló észrevételeiben és eredményeiben megfelel a doktori dolgozattól el-várt követelményeknek.

Következésképpen javasolom, hogy a Bizottság fogadja el Bordás Beáta doktori dolgozatát és fo-gadja őt a történettudomány doktorainak sorába.”

Ezt követően az opponensek közül elsőként Sisa József, az MTA doktora olvasta fel bírálatát:

„Az utóbbi néhány évben örvendetesen megnövekedett az érdeklődés Erdély historizáló építésze-te, illetve azon belül a historizáló kastélyépítésetet iránt. Számos tanulmány és cikk foglalkozik a ko-rábban figyelemre alig méltatott emlékekkel, szinte mintegy varázsütésre születnek meg az egyre újabb tudományos eredmények. Ennek a folyamatnak egyik állomása, és – tegyük rögtön hozzá – fontos állomása a most megvitatásra kerülő munka.

A jelölt úgy gondolta, hogy Erdély egészének historizáló kastélyait nem lehetséges egyetlen disszertációban tárgyalni. Ezért döntött úgy, hogy kiválaszt három központi fekvésű és jelentőségű vármegyét, és ezek vonatkozó emlékeit dolgozza fel. Nyilvánvalóan helyesen járt el, mert munkája így is igen terjedelmesre sikeredett, s a feldolgozás ilyen mélysége mellett többet valóban nem lehetett vállalni. Ugyanakkor nem hagyta teljesen figyelmen kívül sem Erdély, sem az egész történelmi Magyarország korabeli kastélyépítészetét, tehát megtalálta azt a formát és kontextust, amely tudományosan igazolja a témaválasztást.

A munka felépítése logikus. Először a három vármegye öt legjelentősebbnek tartott kastélyát tárgyalja részletesen, utána a három vármegye további kastélyait megyénkénti bontásban, majd a fentiek alapján az általános kérdéseket, mint a kastélyok tervezése és építései, a stílus és kronológia, a kastélybelső, a kastélykertek, majd egy összegzés. A disszertációt a bibliográfia és a források jegyzéke, vonatkozó levéltári források gyűjteménye, továbbá egy 206 ábrából álló képanyag egészíti ki. Az észszerűen felépített rendszer lehetővé teszi, hogy mondanivalóját tagoltan fejtsse ki, mindazon aspektusoknak bőven adjon helyet, melyeket a tematika megkíván.

Ugyancsak dicséret, sőt nem kevés dicséret illeti a feldolgozott anyag mennyiségét és minőségét. A jelölt a szóba jöhető kiadványok igen széles skáláját dolgozta fel, legyenek azok könyvek vagy periodikák. Ez vonatkozik az egykorú kiadványokra éppúgy, mint a modern szakirodalomra. Ezeken túl a levéltári források széles körét is bevonta, és kutatást végzett a Bánffy, a Lázár, az Ugron és egyéb családok fondjaiban, Kolozsváron és másutt is. És az internetes forrásokból szintén jócskán merített, csupán jegyzékük a disszertációban több mint három oldalt tesz ki – igen, hozzá kell szoknunk, hogy már az on-line elérhető adatok is a kutatás segédletének, sőt egyik hordozójának minősülnek. Bordás Beáta azonban nem pusztán a különféle írott és képi forrásokat dolgozta fel, hanem az épületeket személyesen is bejárta és lefényképezte. Vagyis a kutatási eljárások teljes körét, a forrásfeltárás és az autopszia klasszikus módszereit alkalmazta. Ezt örömmel lehet nyugtázni annak megállapításával, hogy a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen végzetek munkájára általában is jellemző a jó megalapozottság, a művészettörténet klasszikus, jól bevált hagyományának és kikerülhetetlen metódusainak tisztelete.

A feldolgozott publikációk és archiváliák nyomán érzékletesen bontakozik ki a kastélyok története, építészeti jellemzője. Kiemelésre érdemes,

hogy a kastélyokat nem pusztán mint épületeket elemzi, hanem – ahol lehet – belső világukat, berendezésüket és környezetüket is vizsgálja, tehát összességében integráltan szemléli őket. Ugyancsak részletesen szó esik a kastélyok építetőiről, tulajdonosairól, vagyis megismerhető a szóban forgó alkotásokat létrehozó társadalmi közeg is.

A fentiekkel kapcsolatban meg kell azonban jegyezni, hogy a tárgyalás, illetve adatközlés egyes helyeken mintha túlságosan bőszes lenne. Ha a disszertációban célként kitűzött historizmus korának vizsgálatáról van szó, a tárgyalás minél nagyobb részletezettsége természetesen kívánatos, különösen, ha a szerző új eredményeket mutat be. Ha azonban az épület vagy az építető család előtörténetére vagy a historizmus korszaka utáni történetére kerül sor, az ilyen fajta részletezettség felesleges. Ezeknek a teljes históriát taglaló épületmonográfiákban van helye, de a jelzett összefüggésben nincs. Hogy csak néhány esetet említsek, a bonchidai kastély tárgyalásakor a szerző az építető gróf Bánffy Józsefet követő tulajdonosok sorát mutatja be akkurátusan, egészen a II. világháborúig, vagy az enyedszentkirályi kastély, ahol 1256-ban indul a több oldalt elfoglaló település- és birtoktörténet, vagy éppen a mezőzáhi kastély, ahol a két világháború közötti épülethasználatot taglalja. Olyan esettel is találkozunk, mint Csucsá, ahol a szerző állást foglal, miszerint az itteni épület valójában reprezentatív villa, tehát nem kastély, utána mégis több mint egy oldalon át taglalja azt. Ezek azok az esetek, amikor a rövidítés, tömörítés a lényegi tárgyalás javára, annak kiemelésére szolgált volna.

Egy ilyen nagy feldolgozás nyomán értelemszerűen új kutatási eredmények sokasága került elő és kapott helyet a munkában. Néhányat érdemes tételesen is felsorolni. Nagy nyereségnek tartom az enyedszentkirályi kastély homlokzatrajának fellelését, továbbá a tervező – vagy inkább tervezők – azonosítását; itt ugyanis Bordás Beáta két tervező, Pákei Lajos és Maetz Frigyes szokatlan öszszeműködését mutatja be. A mezőzáhi kastélynál nagyobb tervanyagot sikerült fellelnie, és az amatőr és a profi tervezés finomságait bemutatnia. Még a választói kastély esetében is rábukkant a leltárban egy építész nevére, és pedig Horváth Lajos kolozsvári építészére. A tordaszentlászlói kastélynál felveti Hottner Ferdinánd szerzőségének lehetőségét, amelyet én sem vetek el. Más típusú, de érdekes felfedezés, illetve fejtegetés a választói Bánffy-kastély díszes cserépkályhájának ábrázolására vonatkozó ikonográfia, illetve előképek problematikája.

Jelentősége miatt figyelmet érdemel Bonchida kastélya, illetve annak nyugati szárnyának kérdése. Gy. Dávid Gyula az utóbbi időben sokat foglalko-

zott vele. Felvetette azt a lehetőséget, hogy tervezője nem Kagerbauer Antal lenne, hanem a bécsi Alois Pichl. Pichl korábbi, megvalósulatlan klasszicista terveit Biró József ismertette. Ennek nyomán Gy. Dávid Gyula feltételezi – és itt a Pichl által tervezett romantikus nagyugróci kastély hatalmas, csúcsíves ablakának analógiájára gondol –, hogy nem kizárt a bécsi építész szerzősége a nyugati szárny verandája esetében. Bordás Beáta ezt a lehetőséget szintén nem zárja ki. Ugyancsak Bonchidánál felmerül az építés időpontjának a kérdése is. Itt előkerült egy adat, miszerint Podmaniczky Frigyes 1844-ben járt Bonchidán, és ekkor jegyezte fel, miszerint a kastélyt a tulajdonosa »stylszerűen ... újjátta meg«. Ezt a megjegyzést azonban a klasszicista szárnyra vonatkoztatni szerintem tévedés; véleményem szerint ez a karakteresebb, ám egyúttal ódonabb hangulatot idéző gótizáló épületrészre vonatkozhatott. Megfejtethetetlen kérdésnek tűnik ugyanakkor a válaszúti kastély istállója. Itt klasszicista épületről beszélni és nem tudomásul venni Szatmári Papp Károly egyértelműen gótizáló, kastélyszerű formákat mutató építményt ábrázoló litográfiáját nehezen megmagyarázható.

A disszertációban a szerző – jogosan – nagy teret szánt az enteriőrök kérdésének. Itt nagyban támaszkodott a különböző, általa megtalált inventáriumokra. Meglétük, ismertetésük nagy nyereség, még akkor is, ha az interpretatív elemek akár kaphattak volna nagyobb szerepet is, illetve a feldolgozott leltárak egy része kiesik a tárgyalt korszakból. Az ismertetett anyagban egyebek mellett kiemelésre kívánczik az egykor a mezőzáhi kastélyban őrzött jelentős műgyűjtemény bemutatása az egykori leltár alapján, amely figyelemre méltó nívum.

Az erdélyi kastélyok építészeivel kapcsolatosan sok érdekes mozzanat méltó figyelemre. Ilyen a jelölt azon megállapítása, hogy Magyarország egyéb részein tevékenykedő és e területen sokat foglalkoztatott nagy mesterek, mint Ybl Miklós, Hauszmann Alajos és Meinig Arthur Erdélyben nem játszottak szerepet. Jelentős nyereségnek tűnik Maetz Frigyes munkásságának feltárása és ismertetése, akárcsak Pákei Lajos kastélyépítő tevékenységének részletes bemutatása. Ugyanakkor ez a rész egyes helyeken nem mentes a korábbi fejezetekben már egyszerű elmondottak ismétlésétől.

Az általános jellegű fejezetek általában jók. Nyilván a disszertáció műfajából fakad, ahol a disszertánsnak bizonyítania kell a témában való jártasságát, hogy egyes helyeken kicsit leckefelmondásnak tűnik, illetve némileg túl van írva. Ezek a kérdések hasonlatosak az egyes kastélyok, illetve az építészek kapcsán elmondottakhoz. Nagy pozitívum, hogy a kertművészet ilyen súllyal szerepel az

általános részben is, hiszen a kert a kastélyegyüttesek szerves részét képezte. Itt megint meg kell azonban jegyeznünk, hogy a disszertáció sokat foglalkozik a megjelölt időszak előtti fejleményekkel.

Összességében – a néhány kritikus, de inkább szerkesztési részt érintő megjegyzés mellett – megállapítható, hogy a disszertáció kiválóan megfelel a szükséges kritériumoknak. Témaválasztása jó, mert egy fontos építészeti műfaj topográfiaileg körülhatárolható emlékeit tárgyalja, s mindezt imponálóan komplex módon, ugyanakkor nagyobb kontextusba ágyazva. Munkájához a jelölt a szakirodalom magától értetődő ismerete mellett igen nagy mennyiségű kortárs nyomtatott forrást használt fel, továbbá családi levéltárak korábban feltáratlan anyagát is. Mindez kiegészül személyes, helyszíni tapasztalataival. A feldolgozás logikus rendszert alkot, és egyúttal lehetőséget nyit későbbi továbbfejlesztésre. Vagyis az értekezés messzemenően megfelel a nyilvános vitára bocsátásnak, illetve a doktori cím odaítélésének, amelyet én magam teljes mértékben javaslok.”

Második opponensként Lővei Pál, az MTA doktora olvasta fel véleményét:

„A második világháborút követő társadalmi és politikai változások egyetlen más, a műemlékvédelem hatáskörébe tartozó épületcsoport összességét nem befolyásolta olyan meghatározó mértékben Közép-Európa keleti felében, mint a kastélyok, kúriák – vagyis a nemesi lakhelyek – műemléki »műfaját«. A tulajdonosi réteg ellenségként történő kezelése, az épületek és környezetük fenntartását lehetővé tevő gazdasági háttér – a birtokok – elvétele, az épületek berendezéseinek részben a háború végén átvonuló hadseregek rabló-pusztító ténykedéséből (ehhez érzékletes leírást ad a disszertáció Bonchida kastélyának 1944-es sorsát illetően), részben pedig a helyi lakosság általi kifosztásából következő eltűnése, az épületek teljes kiürítése, majd pedig a méltatlan használat és a karbantartás hiánya (mindezt Bonchida parkjának sorsa és pusztulása kitűnően szemlélteti) óriási pusztítást okozott a kastélyok körében. Az a különleges helyzet, amely a nemzeti hadsereg által felszabadított Csehországban állt elő, ahol azonnal az épületek fegyveres védelméről is gondoskodtak, a többi volt szocialista országban nem érvényesült – Magyarországon és Romániában semmiképpen.

A rendszerváltás óta a privatizáció és a reprivatizáció eltérő utat járt be Magyarországon és Romániában, de úgy tűnik, hogy ez műemlékvédelmi

szempontból mégsem jelent valódi eltérést. Meglehetősen rossz magyarországi tapasztalataim alapján a művészet- és építészettörténet a helyzetben leginkább azzal képes javítani, ha a prognosztizálható további romlások – időnként a végső pusztulás – előtt minél pontosabb és részletesebb állapotfelméréseket, helyszíni bejárásokon, kedvező esetben komplex épületkutatásokon (»falkutatás«) alapuló építészettörténeti dokumentációkat készít az épületekről. Minden ilyen munka egyébként a jövőben – a funkcióba állítás szerencsés eseteiben – segítheti a műemléki helyreállítást is. A disszertáció arról ad számot, hogy nem csupán Magyarországon, de Erdélyben is igen veszélyeztetett ez az emlékcsoport, több építészettörténetileg igen fontos esetben is már csak az elpusztult épületekre gyűjthetett forrásanyagot a szerző. A pusztulás folyamata ma is gyors, például a még álló, de már tető nélküli Bonchidán, valamint Marosújváron 2011-ben készült fényképek még olyan ajtó- és erkélyrácsokat mutatnak, amelyek a 2013-as felvételeken már hiányoznak. Szinte plakátszerű a marosújvári Mikó-kastély vandalizmus áldozatául esett építési táblájának a sorsa is. A problémákra rávilágít, ahogy a szerző a megmaradás véletlenjét lényegében csodaként éli meg: a *válaszúti* Bánffy-kastélyban »csodával határos módon fennmaradtak a lépcsőház és az egykori ebédlő díszes, fából kialakított falburkolatai és mennyezete, több más terem műasztalos díszítményei, az 1870-es évek közepén készült ebédlőbútorok, valamint a cserépkályhák, amelyeket az egykori tulajdonos 'ezermester', báró Bánffy Ádám (1847–1887) készített.«

A Bordás Beáta által kitűzött cél – Erdély kastélyépítésze egy földrajzilag és kronológiailag behatárolt, azonban így sem kicsiny szeptének katalógizálása – tehát egy nagyon is élő problémára kíván a tudomány eszközeivel választ találni, választ adni. A korszak – a historizmus kora (1840–1918) – megfelel a Sisa József korábbi budapesti akadémiai doktori disszertációjában, majd az ezen alapuló monográfiájában vizsgált korszaknak, a Sisa-féle egész Kárpát-medencéhez képest sokkal szűkebb topográfiai lehatárolás azonban a vizsgált területen lényegesen nagyobb merítést tett lehetővé, így a dolgozat nyújtotta információk jelentős részben teljesen újak. Ugyanakkor a Sisa által elvégzett munka – az egész vizsgálat eszmei háttérének, kérdésfeltevésének, módszertanának, terminológiájának végiggondolása – szilárd alapot jelent a disszertáns számára is, ahogy a bevezetésben hivatkozás is történik Sisa József a kastélyokat tágabb összefüggésben vizsgáló, széles körű forrásfeldolgozáson alapuló munkamódszerére, mint követett példára. A disszertációt akár a korábbi szempon-

tok, módszerek, terminológia egyfajta kontroljának is tekinthetjük – a munka egésze azok használhatóságát igazolja, a szerző mindenestre nem is fogalmazott meg semmilyen erre vonatkozó kritikát, más irányba mutató tapasztalatot. A szakirodalmat ugyanakkor a korábbi szerzők iránti kellő tisztelettel, de adataik szükséges kritikájával kezeli, saját levéltári eredményei alapján szükség esetén rámutatva az irodalomban időnként megcsontosodott tévedésekre – különösen áll ez a válaszúti és az enyedszentkirályi Bánffy-kastélyokra.

A kronológiai-stiláris lehatárolás gyakorlati indokát jelentette az emlékanyag nagysága, hiszen még a vizsgált nyolcvan év erdélyi produkciója is lényegesen nagyobb, mint ami a kutatások szabott határidejébe, illetve a disszertációba belefért. Területileg az anyaggyűjtés és a leírások Erdély historizáló kastélyokban leggazdagabb három központi megyéjére korlátozódtak. Mindehhez a szellemi háttér az elmúlt évtizedek megélnéköltő historizmuskutatása nyújtja Zádor Annától és Komárik Dénestől Sisa Józseffel bezárólag. A kérdésfeltevés erdélyi vonatkozásai alig-alig feltártak, hiszen a kifejezetten Erdély emlékanyagára koncentráló Biró József számára a historizmus alkotásai még nem számítottak vizsgálandó témának – megfelelően annak a szemléletmódnak, amely például a magyarországi műemlékvédelmet még évtizedekkel később is jellemezte, hiszen a szakterület »nagy öregjei« – döntően az építészek – még az én pályakezdésem idején is szinte »utálták« a 19. század második felének produkcióját. A disszertáns ugyanakkor témájával már évekkel ezelőtt kapcsolatba került, 2010-ben elkészült magiszteri dolgozata, valamint több nyomtatott és internetes publikációja mutatja pályájának tudatos alakítását. Feltétlenül megemlítendő még B. Nagy Margit, akinek kutatásaira több esetben is támaszkodhatott Bordás Beáta. Az utóbbi évek Erdélyben is megélnéköltő publikációs tevékenységének inkább csak népszerűsítő produktumai ugyanakkor nem mindig állják ki a forráskritika próbáját.

A disszertáns kutatásait nem csak terepen és nem is csak Romániában végezte, a történeti források nem kis része eleve Budapesten található, a használható és használandó szakirodalom egy része is leginkább csak ott volt megismerhető. Több helyen őrzik például a szerző által is méltán kiemelt jelentőségűnek tartott Pákei Lajos kolozsvári építész hagyatékát, jelentős állagai Budapesten tanulmányozhatók, ott is több intézményben. (Megemlíthető, bár nem a disszertáció témakörébe tartozik, hogy reneszánsz emlékekről készült felméréseiből már 1983/84 fordulóján kiállítást rendezett Budapesten az Országos Műemléki Felügyelőség

Építészeti Múzeuma, Pusztai László rendezésében.) Sajátos adalék közép-európai viszonyainkhoz, hogy a disszertáns még egy 1994-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület részvételével készült erdélyi kastélyfelmérést is budapesti lelőhellyel ad meg a jegyzeteiben – és pillanatnyilag csak reménykedhettünk abban, hogy a magyarországi műemlékvédelem és központi intézményének szétverése ellenére is megmarad a másfél évszázados budapesti műemléki gyűjtemények integritása és a kutatók, köztük az erdélyiek előtti nyitott volta. Ez országaink tudományosságának és – ezen keresztül – társadalmának elemi érdeke, a közös múlt emlékei fenntartóságának egyik elengedhetetlen előfeltétele.

A bevezetőben a szerző röviden összefoglalja a dolgozat felépítését: annak gerincét az öt legfontosabbnak ítélt kastély monografikus feldolgozása, illetve a három egykori vármegye kastélyainak megyék szerinti tárgyalása adja. Az öt kastély kiválasztását azok valamilyen szempontból kivételes, illetve tipikus volta magyarázza: a »bonchidai Bánffy-kastélyról szóló fejezet a romantikus historizmus erdélyi meghonosítását példázza, továbbá az enteriőrművészet és a kastélyparkok kialakításának szemléltetését szolgálja. A marosújvári Mikó-kastély tárgyalása a korabeli kastélytervezési folyamatokra világít rá, továbbá stílusválasztása miatt megkülönböztetett figyelmet érdemel. A választott Bánffy-kastélyt a színvonalas kiképzésű enteriőrök (a tulajdonos, br. Bánffy Ádám alkotásai!) miatt választottuk ki bővebb elemzésre. Az enyedszentkirályi Bánffy-kastély elsősorban a tervezője és a választott stílusa miatt keltette fel a figyelmünk. A mezőzáhi Ugron-kastély a korszak egyik legkésőbbi emléke, alaposabb bemutatását a fennmaradt gazdag tervanyag indokolta, amelynek segítségével a historizmus kori kastélytervezés sajátosságaira világítottunk rá.« (A mezőzáhi kastélyról egyébként a disszertáns már korábban megjelentett egy fontos tanulmányt, ami jelzi, hogy munkája legalább részben a téma feldolgozásának korábbi lépcsőfokaira épül.) Ezen túlmenően az egykori Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyék összesen tizenegy kastélyáról készült bővebb leírás, egységes szempontrendszer – birtoklástörténet, a kastély építéstörténete (építésének körülményei és a megrendelő életútja) és építészeti leírása, valamint az enteriőrök és adott esetben a parkok ismeretése – szerint. Az egyes megyék néhány további – összesen hat – kastélya, illetve a helybeliek szóhasználatában kastélyként szereplő úri lakja, udvarháza, kúriája is rövid bemutatást nyert.

Az épületek megismerésének a levéltári, szakirodalmi és tervtári források feltárásán, az archív fényképek felkutatásán kívül a disszertáns által

alkalmazott legfontosabb eszköze a helyszíni bejárás. Ennek során átértékelődtek egyes periódusok, új datálások is keletkeztek. Időnként azonban jól látható, milyen fontos lenne a felmerülő kérdések lezárása szempontjából, ha egyes épületekben műemléki épületkutatásra (»falkutatás«) is sort lehetne keríteni.

A leírások, a helyiségbeosztások során igen hasznosnak bizonyultak a felkutatott inventáriumok, leltárak. A források gondos elemzése segítette a szerzőnek abban, hogy a kastélyok történetének apróbb részleteire is fény derüljön, miáltal plasztikus képet kapunk például a használat intenzitásának periódusos változásairól, a kiépítések és az elhanyagolás korszakairól. Így például a bonchidai park az első világháború idején a korábnál puritánabb, virágágyások nélküli kialakítást nyert, ezzel nyilván összefüggésben egy 1917-ben készült leltár szerint a virágházakban is sokkal kevesebb lett a virág. A virágok újabb virágkora az 1930-as évek elején köszöntött be, egy nagyszabású felújításnak köszönhetően. Nagyon életszagú a marosújvári Mikó-kastély építése során a gróf Mikó Imre és az építész Kagerbauer Antal közötti vita majd per esete, illetve az annak során felhozott problémák köre: a tervező által hangsúlyosabbnak elképzelt, a megbízótól azonban drágállott vasrácsokról 12 éven át folytatott vita – a kérdés az építész alkotói önértékében is sértette – éppen úgy, mint a végül olcsóbban, szakszerűtlenül ásott kút okozta földcsuszamlás. Érdekes, ahogy a villámhárító készítésében magát járhatatlannak tartó építész előbb külföldi szakirodalmat rendelt, majd hozzáértő társtervezőt fogadott maga mellé, végül pedig az egészet egy villámcsapás miatt kezdeményező megrendelő a magas ár miatt elállt a dologtól. Bordás Beáta azonban joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy az építésznek a keresetlelőből megállapítható álláspontjával és gyakran ironikus megállapításaival szemben Mikó Imre véleménye nem ismert, a nézőpontunk tehát egyoldalú, és erről nem szabad megfeledkezni.

Marosújvár jó példa a szakszerű terv anyagi okokból történő csonkítására, ami – ha csupán az esztétikai kérdésekre vonatkozik – végső soron nem kérdőjelezhető meg, hiszen az építető nem vállalt több terhet, mint amelyet lehetőségei megengedtek; arra is akad példa, hogy ha ez nem így történt, az később akár az épület kényszerű eladásához vagy felhagyásához vezetett. Számos adalékkal szolgál a disszertáns a főúri építkezések ettől eltérő kiindulási pontú tervezési gyakorlatához. A diletáns főúri elképzelések rajzvázlatait előbb esetleg családon belül korrigálták, majd a hivatásos építész ezek alapján készítette el a statikailag és építéstechnikailag már elfogadható engedélyezési terveket,

amelyek azonban arányaikkal, díszítési módjukkal nem minden esetben állják ki az utókor értékítéletét. A főurak között akadtak azonban a képzettség megszerzésének fáradságos és időigényes útját is vállalók, így szép elemzésekkel mutatja be például a szerző Bánffy Ádám belsőépítészeti hozzájárulását a választói kastélyához, és mutatja ki, hogy a gróf által készített cserépkályha figurális domborműveinek, történeti jeleneteinek előképét Peter Johann Nepomuk Geiger metszetsorozata jelenti, és a nagy csatajelenethez a sorozat több metszetéből átemelt részleteket komponált egybe a kézműves főúr. Említi a történetet a kályha első – egyébként nem hajszálpontosan ugyanilyen – változatának székesfehérvári kiállításáról, majd a gödöllői kastélyba kerüléséről is. A gödöllői kályháról ismert volt egy fénykép, majd pedig húsz töredéke is előkerült a műemléki helyreállítás során. A kiegészítéshez, restaurálásához a választói példányról vettek mintákat. A Geiger-féle metszettelőképeket is azonosították a Dávid Ferenc művészettörténész és Szebényi Judit restaurátorművész által végzett munka során – az eredményekről kéziratos dokumentáció és tanulmány készült, de publikálására nem került sor. A kérdéssel egyébként Murádin Jenő is foglalkozott, közleménye szerepel is a disszertáció irodalomjegyzékében.

Az emlékek leírása után a szerző négy összefoglaló fejezetben vonja le az összegyűjtött és bemutatott emlék- és forrásanyagból adódó következtetéseket, tanulságokat, helyenként a három vármegye emléktanyáján túlmutatva más erdélyi emlékekre is kitérve. Magam a kastélyok építettségéről, az építkezések mozdulatosságáról, a tervezőkről és a tervezés folyamatáról szóló fejezetet tartom a disszertáció központi részének, amelyben Pákei Lajos kastélyépítészetének külön alfejezetet szentelt a szerző, illetve igen jelentősnek érzem a kastélybelső összehasonlító elemzését. A korszak erdélyi építészeiről, többnyire inkább építészmérnökökről, építőmesterekről szóló kis életrajzok és »œuvre-katalógusok«, jelentősen túlmutatva a kastélyépítészen, a más műfajú alkotásokat is számba veszik, és időnként a további kutatások igényét fogalmazzák meg. A korábban földrajzi rendben tárgyalt kastélyokat a stílusról és kronológiáról szóló fejezet időrendi sorrendbe, illetve tágabb magyarországi, időnként európai stílári összefüggésrendszerbe helyezi. A kastélybelsőkről készült összefoglaló fejezet valójában több is, ennek keretében elemzi a disszertáns a tömegképzést is – talán a fő fejezet címében is lehetne ezt jelölni. Ebbe a részbe került a műgyűjtésre és a műkedvelő arisztokratákra vonatkozó kutatási eredmények összefoglalása is. A hosszú időn át alakuló kastélykertek vizsgálata során

az épületek esetében figyelembe vett korszaknál hosszabb, a 19. század elejétől a 20. század első feléig terjedő időszakot vizsgálta a szerző. Munkája annál inkább jelentős, mert a magyarországi angol kertekről 1999-ben megjelentetett összefoglaló munkájába Galavics Géza nem vette be az erdélyi helyszíneket.

A disszertáció lényegi részét képezi a gazdag képanyag. A 206 kép megfelelő arányban tartalmaz archív fényképeket és a szerzőnek a mai, gyakran elszomorító állapotokat is mutató felvételeit, valamint a levéltári bűvárlatainak eredményét jelentő, változatos technikai kivitelű tervrajzokat. Egyes esetekben az alaprajzokra az egyes helyiségek inventáriumokból leszárt megnevezését, használati módját is bejelölte, feltárva a térszervezési és funkcionális kapcsolatokat. Megemlíteném, hogy Biró József 1943-as kastélykönyvének fényképei jórészt beazonosíthatók Budapesten a műemléki fotótárban, és más írásainak illusztrációi közül is több megtalálható ott, rajtuk esetenként a tördelési-méretezési utasításokkal. A felvételek egy részét maga Biró készítette – nem annyira fotótörténeti szempontból, hiszen Biró kisgéppel dolgozó amatőr volt, hanem dokumentatív értékük miatt fontosak. Ezeknek a képeknek az azonosítása egyébként az 1991-ben Budapesten rendezett Biró József-emlékkiállítás mellékterméke volt. (Vö. *Csengelné Plank Ibolya – Lóvei Pál: Történeti képek. Biró József építésztörténeti munkáinak képanyagáról. Magyar Építőművészet LXXXIII. [1992/6] 46–47.*) A magyarországi műemléki szervezet elnevezésében rendszeresen beálló változásokat egyébként a szerző nem minden esetben tudta követni – OMvH, KÖH, Forster Központ egyaránt előfordul a disszertációban –, a zűrzavarról azonban ő a legkevésbé tehet.

Leginkább az irodalmi és a levéltári kutatás mélységét jelzi, hogy a hivatkozások 1781 jegyzet tesznek ki. A levéltári »leletek« életszagú kis részleteket és kedves nyelvi fordulokat »csempésznek« a száraz tudományos szövegbe, így például a gróf Bánffy József és Szentpéteri Kristóf árendátor között 1826-ban a bonchidai kastéllyal kapcsolatban kötött bérleti szerződés szerint a gróf továbbra is használhatja a »Gabonás végén a kertbe rúgó Kertészházat«, ha pedig a grófnak Bonchidára »oda kimenni és ottan mulatni tetszenék«, a szükséges helyiségeket használhatja; az együttesben volt egy »kuklizó szin«, az alsó kertben több szobás »Biliárd Ház«, és a Bánffy József által átalakított kert »anglus« kertként adják meg a források. Bonchidán a Bordás Beáta által talált, 1809-ből származó összeírás »bolhaszínre pácolt« (vörösesbarna) asztalokat és szekrényeket sorol fel. Az enyedszentkirályi Bánffy-rezidencia 1744-es inventáriumában »kő árnyék órát« említ.

A szerző levéltári bűvárkodásának eredményeiből többnek a szövegét függelékben csatolta a dolgozathoz, a közölt inventáriumok, valamint a kastélyokkal kapcsolatos kiterjedt levelezés együttese a jegyzeteken túlmenően alátámasztják, illusztrálják következtetéseit. Ezek a dokumentumok más, akár nem erdélyi kastélyokkal való összevetésekhez is jó alapot nyújthatnak.

A dolgozat nyelve szép, a megfogalmazások többnyire szabatosak, a szerző otthon van az építészeti, belsőépítészeti, díszítőművészeti terminológiában, ezen belül képes értelmezni az inventáriumok mára gyakran kiveszett tájszavait is.

Néhány apró megjegyzés: a bonchidai kastélynál kerül elő először gróf Bánffy György neve és hivatala, »kormányzó« megjelöléssel, ugyanitt a »főkormányzói grófi ág«-ról is olvashatunk. Amennyire ezt meg tudom ítélni, az erdélyi szakirodalomban a Gubernium és sajátos erdélyi »szak kifejezésésként« a gubernátor az általánosan elterjedt forma. (Biró József például élete végéig dolgozott az Erdélyi Múzeum-Egyesület megbízásából az erdélyi Gubernium történetén.) Többnyire a gubernátort használja azután Bordás Beáta is, de az első előfordulásnál is ki kellene írni a gubernátort, együtt a cím magyarításával, utána pedig legyen talán mindenhol gubernátor.

A bonchidai kastély barokk korszaka – a szerzőnek a konkrét témájára vonatkozó, méltánylandó önkorlátozása következtében – csak a későbbi történések értelmezhetőségéhez szükséges mértékig került említésre, a kastélypark és annak 1750 után készült barokk kertterve azonban szinte teljes bibliográfiájával együtt szerepel. Ha már így van, érdemes belevenni még a jegyzetekbe Fatsar Kristóf barokk kertművészettel foglalkozó monográfiáját, illetve annak kerttervre vonatkozó katalógustételét: Magyarországi barokk kertművészet (Helikon Budapest 2008, 82–83., 6. tétel). A kötetben megtalálható egyébként Erdőszyentgyörgy a disszertációban csak futólag említett Rhédey-kastélyának, valamint a párhuzamként sokszor szerepeltetett gerneszegi Teleki-kastélynak a kertje is – tehát a munka folytatása során is érdemes lehet majd kézbe venni ezt a kötetet.

Zavaró, hogy Biró József 1943-as »Erdélyi kastélyok« című kötetét hol a kiadás évével, hol pedig a reprint kiadás 1997-es évszámával említik a jegyzetek. Az eredeti oldalszámok a reprint alapján is pontosan megadhatók, így a reprint létezésére elegendő lenne a bibliográfiában utalni.

A képekre nem minden esetben történik hivatkozás a szövegben, nyilván a szoros határidő miatt maradt ez időnként el. Alapvető fontosságú, hogy a képek készítésének időpontja megjelenjen a képalá-

írásokban, de ez nem keltheti azt a képzetet, hogy esetleg a képen ábrázolt alkotáshoz tartozik a mai évszám.

A dolgozat komoly tudományos teljesítmény, ennek alapján Bordás Beátát a PhD-címre méltónak tartom, és neki a cím odaítélését javasolom. A mű – az Erdély teljes területére történő, mindenképpen szükséges és a bevezetőben elmondottak szerint általa is tervezett kiegészítését követően – a szerző által felkutatott, illetve elkészített képi és rajzi dokumentumokkal, reprezentatív forrásmelléklettel együtt kiadásra feltétlenül érdemes. Ahhoz, hogy még sokoldalúbb monográfiává váljon, bizonyos pontokon mai szemléletű falkutatásra is szükség lenne, ehhez azonban olyan szerencsés helyzetekre lenne szükség, amelyre a publikálás halogatásával nem szabad várni.”

Végezetül Sipos Gábor, habilitált egyetemi docens olvasta fel opponensi véleményét:

„Előljáróban le kell szögezmem, hogy nem vagyok művészettörténész, viszont pályám során nagy érdeklődéssel forgattam az erdélyi épített örökség szakirodalmát, ezért a nevezetes hályogkovácsnál valamivel szakszerűbb tudással vállalkozhattam e disszertáció bírálatára. Ugyanakkor a kezdetektől nagy figyelemmel kísértem a Kovács András vezette – nem intézményesült, de annál hatékonyabban működő – kolozsvári művészettörténeti doktori iskola fejlődését, és most azt tapasztalhattam, hogy az e körben megszokott kora újkori témák helyett az egyik doktorjelölt a 19. század második felének kastélyépítészetét választotta kutatási tárgyául. Nálam járatosabb szakemberek számára ez nem jelent meglepetést, Sisa József 1980-ban megjelent tanulmánya óta a historizmus kori kastélyok építészet- és művészettörténeti jelentősége vitán felül áll, vagyis a Bordás Beátát is szárnyára bocsátó doktori iskola jól ismeri a korszerű kutatási irányokat.

A kutatási szempontok meghatározásában és az értekezés összeállításában a szerző Sisa József 2007-ben kiadott könyvét (*Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*) tekintette irányadónak, széles körű és változatos forrásfeltárása, a kastélyokat tágabb összefüggésben vizsgáló munkamódszere, az enteriőrökre és a parkokra is kiterő vizsgálata mesteréhez méltó eredményeket hozott. Kutatásai nyomán az eddig figyelemre kevésbé méltott erdélyi historizáló kastélyok is beépülhetnek az általános magyar kastélykultúra világába, lehetővé téve a regionális sajátosságok megfogalmazását meg az összehasonlítást.

Kutatásának alapfogalmát, a kastélyt szintén Sisa nyomán határozza meg legalább kétszintes épületként, amelyben differenciált funkciójú terek figyelhetők meg, és park különíti el a környezetétől. Fogalomtisztázását egyébként az erdélyi arisztokrácia szóhasználata nemigen segíti, köreikben háznak hívták a kastélyt és kertnek a parkot gr. Kornis Gabriella interjúkötete szerint. Persze az erdélyi kastélyok méretben és berendezésben általában elmaradtak a magyarországiaktól, esetükben nehezebb meghúzni a kastély és az udvarház közti határvonalat.

A szerző az 1840–1918 között épült vagy jelentősen átalakított erdélyi kastélyok feltárását tűzte ki maga elé távlati célul, de mivel terjedelmi okokból sem foghatta egybe a teljes történelmi országrészt, három szomszédos vármegye, Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér historizáló stílusú főúri épületeinek alapkutatását nyújtja e disszertációban, a létező emlékek mellett az elpusztult épületeket is számba véve. Célterületének kiválasztását a gazdag emléktanyag is indokolta. Munkájának tudományos jelentősége mellett a kastélyok visszaszolgáltatási folyamata, az épületek jelenkori funkcióváltása is aktualitást ad, mivel a régi/új tulajdonosoknak sokszor nincs elegendő anyagi lehetősége a szocializmus évtizedei alatt leromlott épületek állagmegóvására vagy javítására, ezért a romlás sajnos ma is reális veszély, és a jelenlegi állapot rögzítése mindenképpen hasznos.

Tizenhat historizáló kastélyt ismerünk a vizsgált három vármegyében, ebből ötöt igen részletesen tárgyal a szerző. Választása jól megindokolt: a bonchidai Bánffy-kastély a romantikus historizmus erdélyi megjelenését példázza, ugyanakkor a kastélypark változásait is figyelemmel kísérhette; a sajátos stílusú marosújvári Mikó-kastély esetében a tervezési folyamatot tárhatta fel, a válaszüti Bánffy-kastély az igényes (részben máig megmaradt!) enteriőrök miatt került e csoportba, az enyedszentkirályi Bánffy-kastély a tervezője meg a stílusa miatt keltette fel a figyelmét, míg a mezőzáhi Ugron-kastély, a korszak legkésőbbi emléke részletes vizsgálatát a fennmaradt gazdag tervanyag tette lehetővé.

Kutatómunkája a szakirodalom mellett az építető családok levéltári anyagára alapozódott, több esetben sikerült áttekinteni a tervezőkkel és kivitelezőkkel folytatott levelezést, a fennmaradt tervrajzokat. Pákei Lajos, a neves kolozsvári építész több helyen őrzött hagyatéka ugyancsak fontos adalékokkal szolgált. Ami az elengedhetetlenül szükséges képanyagot illeti, az archív képek begyűjtése végett a szerző szinte minden szóba jöhető lelőhelyet megnézett a korabeli képeslapokat tartalmazó gyűjteményektől kezdve a 20. századi fényképé-

szek hagyatékaig, és az egykorú sajtóban megjelent illusztrált kastélyleírásokat is hasznosította. Kiegészítésképpen jelzem, hogy a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár fénykép- és képeslapgyűjteményét is érdemes lett volna áttekinteni. Saját felvételei a mostani állapotokat rögzítik, sőt Marosújváron a néhány hónapnyi különbséggel készült fényképek a gyors romlást dokumentálják.

Bonchida neogótikus átépítését a szakirodalom alapján vázolja a szerző, a fennmaradt levéltári iratok alapján ő sem tisztázhatta a tervezők kilétét, Kagerbauer Antal kolozsvári építész mellett más is dolgozhatott a számárhátíves emeleti erkélyen gr. Bánffy József megbízásából. Ezt az erkélyt egyébként 1935 után gr. Bánffy Miklós átalakította, tervezője ismeretlen. Jelentős átalakuláson ment keresztül a kastélypark is az utóbbi másfél száz évben, Bánffy József a barokk stílusú kertet angolparkká alakította, majd Bánffy Miklós megrendelésére Veress István kertészmérnök modernizálta az 1930-as években. Az értekezés képekkel is dokumentálja a kastély és a park mostani helyzetét. Élmenyszerű a kastély egykori berendezésének bemutatása, az enteriőrök rekonstrukciójában a 19. századi leltárak mellett Bíró József 1935-ös monográfiájára támaszkodhatott, de az egykori lakók (Bánffy-Jelen Katalin) emlékezéseit is hasznosította.

Helytálló a szerző megállapítása, hogy a Marosújváron gr. Mikó Imre által 1856 után romantikus stílusban átépített egyemeletes kastély a stílus legszebb emléke Erdélyben. Alapos vizsgálatát a kiváló forrásadottságok is indokolták, a Mikó-Rhédey család levéltára ugyanis bő anyagot szolgáltatott az építető gróf és a tervező-építész Kagerbauer Antal kapcsolatához, ugyanakkor az átalakítás megelőző állapotok eddigi bemutatásainak helyesbítéseit is lehetővé tette. Mikó Imre romos állapotban vásárolta meg a barokk kastélyt unokatestvérétől, és 1855-ben megrendelte az átépítés terveit Kagerbauer-nél. Levéltári adatok alapján állapította meg a disszerens, hogy az építkezés nagyja már 1858-ra lezajlott, azonban az épületdíszek, a belső asztalosmunkák kialakítása hosszú időt vett igénybe. Nem utolsósorban azért, mivel az építész vitába keveredett a megrendelővel, például a Mikótól előírt túl olcsó lépcsőkorklátot meg a két lépcsőházi oszlopot saját művészi hírneve csorbításának tartotta. Mikó még gr. Bánffy Miklós véleményét is kikérte, aki Kagerbauernek adott igazat. Mindenesetre e részletkérdések feletti vita jó tizenkét évig tartott, végül az öntöttvas korklátokat Kagerbauer korábbi másodpallérja, Debreczeni Balázs tervezte meg. 1871-ből fennmaradt mesterembernyugták jelzik, hogy az átalakítás ekkor fejeződött be. A megrendelő és az építész vitája 1872-ben perrel folytatódott,

mivel Mikó nem fizette ki a korábban megtervezett, de föl nem húzott melléképületek terveit. Okkal figyelmezteti a szerző a kései olvasót, hogy a periratok csupán Kagerbauer sokszor ironikus véleményét tükrözik, Mikó válaszait nem ismerjük, tehát a fősvény, a művészi munkát nem becsülő főúr kirajzolódó képe bizony egyoldalú.

Megkísérelte a szerző a park egykori állapotának rekonstrukcióját, és számba vette a melléképületeket, a szép neogótikus lejárattal ellátott barokk pince például egy 1930-as felvételen fák gyűrűjében látható, mára sajnos beomlott, és ez a sors vár a kápolnára is, amelynek altemplomába a régebbi birtokok temetkeztek.

A válaszüti Bánffy-kastély építéstörténetét a levéltári források alapján felvázolva sikerült a szerzőnek tisztázni az 1840-es lovagvár-jellegű átépítés legendáját, az egyemeletes épület mai képét br. Bánffy Ádám alakította ki. 1875–1887 között zajlott az átépítés, a leltárak és a korabeli sajtó alapján mutatja be a munkálatokat. Bánffy báró különleges iparművészi tehetsége révén valósult meg a kastély páratlan belső berendezése, a saját kezűleg faragott fal- és mennyezetborítások, a helyben formázott, magyar történelmi jeleneteket ábrázoló majolika domborművel díszített csempekályhák indokolják az alkotó művészi pályájának bemutatására szánt alfejezetet. Kivételesen szerencsésen alakult a kastély sorsa 1948 után, fogyatékos gyermekek iskolája működött benne 2007-ig, és a falburkolatok, a díszes csempekályha, az ebédlő szekrényei és egy szék, az épületasztalos munkák épségben megmaradtak a szerző 2012-ben készült felvételeinek tanúsága szerint.

A tájképi jellegű kastélypark kialakításának menetét a levéltári források alapján tisztázta a szerző, helyesbítve a szakirodalom eddigi megállapításait. Eszerint nem Bánffy Ádám, hanem a fia, Albert döntött a kert modernizálásáról a 19–20. század fordulóján; az ismert budapesti kertépítész, Hein János tervezte meg a fénykorában 15 hektárra terjedő parkot, összekapcsolva a Szamos túlpartján elterülő bonchidai kastélykerttel.

Enyedszentkirályon br. Bánffy Jenő építtetett át 1895 táján egy korábbi kastélyt historizáló stílusban, Pákei Lajos tervei alapján alakult ki a tornyok és oromzatok miatt mozgalmos körvonalú épület, az alaprajzot viszont Maetz Frigyes kolozsvári építőmester dolgozta ki. A családi levéltár, egyetlen tervrajz kivételével, sajnos nem őriz az építkezésre vonatkozó adatokat, ezért a disszerens a kortárs sajtót és a képeslapgyűjteményeket használhatta forrásként az épület leírásakor, figyelembe véve a friss szakirodalmat is. Meggyőző stílus-összehasonlítással (felvidéki, németországi kastélyok) mutatta ki, hogy 1895 előtt mehetett végbe az átépítés.

A több kor stílusjegyeit ötvöző homlokzatok művészettörténeti elemzésekor szakszerűen használja a fennmaradt tervet. Mivel a kastély gyakorlatilag állami bérletben és használatban van 1921 óta máig, a méltán értékelt kovácsoltvas lépcsőkoriátok is megmaradtak, attól tart azonban a szerző, hogy a 19. század végi épületasztalos munkák áldozatul esnek majd a jelenlegi felújításnak.

Ugron István, az erdélyi arisztokráciába tartozó, de azt grófi vagy bárói címmel soha meg nem erősítő székely familia református ágának leszármazottja 1886-tól 32 évig teljesített diplomáciai szolgálatokat a Monarchiának, többek között a Közel-Kéleten, aztán Bukarestben, Belgrádban és Varsóban. 1900-ban örökölte meg a mezőzáhi udvarházat, 1908–1912 között építtette fel a saját főúri reprezentációs igényeihez méltó, a gótika és a romanika stílusjegyeit ötvöző kastélyt, amellyel mintha a Loire menti francia úrilakok hangulata költözött volna a mezőszéki dombok közé. Az Ugron család levéltárának meg Pákei Lajos hagyatékának köszönhetően bőséges forrásanyag állt a szerző rendelkezésére, amelyre alapozva tisztázhatta a kolozsvári építész és br. Bánffy János szerepét a tervezésben. Első lépésként Bánffy János, Ugron sógora vázolta fel az épület alaprajzait, ezeken a tulajdonos igazított, majd Pákei kapta kézhez őket, hogy megvalósítható terveket készíthessen belőlük. Emiatt az építész nem is bontakoztathatta ki tehetségét, Sisa József megállapítása szerint »az épület kiegyensúlyozatlan arányai, össze nem illő részei« az amatőr tervező által kidolgozott koncepcióra utalnak. Pákei az építkezés során konfliktusba került a megrendelővel és »szakértő« sógorával, a tervezési díj egy részét sohasem kapta kézhez, ráadásul a kivitelezés felügyeletével sem őt bízták meg. Ugron István sógora leveleiből értesült a munkálatokról, pontos költségnaplót vezetett, az építkezés menetét tehát részletesen rekonstruálhatta a szerző, a megvalósult épület műelemzésekor pedig folyamatosan összevethette Pákei rajzait a kivitelezéssel.

Kolozs megye historizáló kastélyait sorba véve tisztázta a disszerens a csucsai Boncza-»kastély« jellegét, ahol a jó nevű építész, Alpár Ignác tervezte földszintes épület csak reprezentációs célokat szolgált, lakhatatlan volta miatt mellette kényelmes kúriát kellett építeni, ezért az együttes nem felel meg a kastély kritériumainak. Véleménye szerint a gyekői Béli-kastély inkább emeletesre bővített udvarháznak tekinthető, 1904-es átalakítása nagyon puritán főhomlokzatot eredményezett. A középkori alapokra épített gyalui várkastély a 20. század elején kapta mai külsejét, amikor a Bánffy-család visszaszerezte és Barcsay Tamás költözött oda feleségével, Bánffy Katinkával, birtoklástörténete és

az átalakítás menete eléggé nehezen tisztázható. Magyarnagyszomboron a Sombory Lajos építtette földszintes udvarház saroktornyaival és mozgalmas kompozíciójával a monumentalitás látszatát kelti, igazából azonban – a szerző véleménye szerint – kicsinyített mása az erdélyi historizáló kastélyoknak. A drági Wesselényi-Bethlen kastély építéstörténete adatok hiányában nehezen rekonstruálható, az egykori képek és a birtoklástörténet alapján vázolt a disszerens egy feltételezhető folyamatot. A 19. század második felében épült felsőzsuki kastély vásárlás révén jutott gr. Teleki Géza birtokába, a műpártolásáról is nevezetes festő gróf Medgyessy Ferenc szobrását is vendégül látta, aki egy nagyméretű, ma is meglévő kővázával rótt le háláját (a váza készítőjét a disszerens azonosította az M. F. szignó alapján). Kolozsborsán a Bánffyák bárói ága szintén a 19. század utolsó évtizedeiben építtetett egy emeletes kastélyt, amellyel eddig alig foglalkozott a szakkeresés. A jósikafalvi Urmánczy-kastély mára elpusztult, akárcsak a magyarfenesi Jósika-kastély, utóbbiról azonban szerencsére alapos leírás született Kelemen Lajos tollából.

Torda-Aranyos vármegyében négy historizáló kastélyt ismer a szakirodalom, a szerző kettőt tárgyal részletesebben. Megállapítása szerint a tordaszentlászlói Mikes-Széchen kastély esetében két romantikus építési fázis különíthető el 1870, illetőleg 1900 után, a kastélypark szerencsére épségben megmaradt, mivel az épületben 1931 óta tudószanatórium működik. Torockószentgyörgyön 1912 után építtetett kastélyt br. Thorockay Viktor, a mára elpusztult emeletes épületről jóformán semmit sem tud a szakirodalom, egy képeslap őrzi emlékét.

Alsó-Fehér vármegye kastélyait számba véve a kutyfalvi Dégenfeld-Schomburg-rezidenciáról megállapítja a szerző, hogy az inkább egy reprezentatívabb udvarház, Alvincen viszont br. Horváth-Inczédi Ödön építtetett 1900 táján egy nagyméretű, emeletes, de szerény architektúrájú kastélyt. A drassói kastélyt Teleki Árvéd építtette angolos »castellated« stílusban, az egyemeletes, tornyos épület az első világháború után elpusztult, emléket datálatlan képeslap őrizte meg. Marosgezsén a kétemeletes saroktorony közé húzott földszintes szárnyból álló kastélyt feltehetőleg br. Bánffy János építtette 1890 után, aki a sógora, Ugron István építkezését is támogatta. Br. Wesselényi Miklós emeltette 1901-ben Obrásán a szimmetrikus alaprajzú emeletes kastélyt, amely eddig alig szerepelt a szakirodalomban.

Külön fejezetben foglalkozik a disszertáció a kastélyok tervezési folyamatával, az építtetők motivációival, a megrendelők és az építésszek viszonyával. Az 1849 utáni átalakításokat több esetben

a szabadságharc alatti pusztítások indokolták, de házasságkötések vagy a tulajdonosok megnövekedett reprezentációs igényei is szerepet játszottak az építkezésekben. Ami az építészeti programokat és a tervezést illeti, kutatásainak gazdag eredményei alapján helytállóan szögezi le a szerző, hogy az erdélyi – nagyjából arisztokrata – megrendelők helyi, leginkább kolozsvári építésszeket foglalkoztattak, némely esetben nagyon határozott programot írva elő. Tisztázza a főúri építésszek kérdését is, e korban csupán gr. Bethlen Aladárnak volt ilyen irányú szakképzettsége, ő tervezhette saját és a neobarokk kastélyát. A megrendelők és tervezők kapcsolata, amint a disszertáció adataiból kiderül, korántsem volt mindig felhőtlen.

Áttekinti a szerző a korszak Kolozsvárott élő építészeit, akik jórészt Kagerbauer Antal tanítványaként sajátították el a szakma alapelemeit (Debreczeni Balázs, Hottner Ferdinánd), a leghíresebb tervező, Pákei Lajos viszont a budapesti József nádor Műegyetemen szerzett felsőfokú építészképzést. Pákei gazdag és szerteágazó, mindeddig monografikusan föl nem dolgozott építészeti tevékenységének egyik ágát, a kastélyok tervezését mutatja be külön fejezetben.

Stílus és kronológia címen tárgyalja a választott korszak főúri épületeinek külső és belső jegyeit, alapos szakirodalmi tájékozottsággal és kiváló elméleti felkészültséggel illeszti be az erdélyi három vármegye kastélyait az általános külföldi és magyarországi építészeti irányzatokba.

A kastélyok térszerkezetének és enteriőrjeinek bemutatása jó alkalmat ad a szerzőnek az összehasonlításra, az általános irányzatok megállapítására, nyomon követi a divatok változását, de arra is fényt derít, hogy a választotti kastély berendezését saját kezével kifaragó Bánffy iparművészeti tehetségével nem állt egyedül osztályos társai között. Az erdélyi főurak műpártolásához a hazai arcképfestők foglalkoztatása is hozzátartozott Barabás Miklóstól Melka Vincéig, de anyagi lehetőségeik és érdeklődésük szerint a műgyűjtésben is jeleskedtek, többen közülük aktívan művelték a képző- vagy az iparművészet valamely ágát.

A főúri lakokat körülvevő kerteket tárgyalja az utolsó fejezet, az eklektikus parkok kialakításának folyamatában alig egy-két szaktanulmányra támaszkodhatott a szerző. Megállapítása szerint »a ma is meglévő erdélyi kastélykertek nagy része a tájképi dendrológiai kertek kategóriájába sorolható.« Ezeket a 19–20. század fordulóján eklektikus modorban kiegészítették például az épület közvetlen szomszédságában elhelyezett, geometrikus alaprajzú virágágyásokkal, üvegházakból kihelyezett egzotikus növényekkel.

»Bár alap kutatásaink csupán Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegye területére korlátozódtak, az összefoglaló fejezetekben igyekeztünk számos más erdélyi példával is alátámasztani megállapításainkat, megelőlegezve ezzel a kutatás folytatásában rejlő szintézist« – zárja értekezését a szerző. Ha sikerül a többi erdélyi vármegye kastélyait

is föltárnia a most tapasztalt alapossággal, szakirodalmi tájékozottsággal és körültekintő levéltári kutatással, akkor Bordás Beáta tollából megszületik majd az erdélyi eklektikus főúri lakok átfogó monográfiája, építészet- és művészettörténeti szakirodalmunk remélhető nyeresége.”

JEGYZETEK

1 *Biró József*: Erdélyi kastélyok. Budapest 1943, 34.

2 *Rados Jenő*: Magyar kastélyok. Budapest 1931, 16.

3 *Sidó Zsuzsa* 2004-ben megvédett szakdolgozatának javított és kiegészített változatát lásd: *Sidó Zsuzsa*: Az óraljaboldogfalvi Kendeffy-kastély 18–19. századi építéstörténete. In: *Liber discipulorum*. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Szerk. Kovács Zsolt – Sarkadi Nagy Emese – Weisz Attila. Kolozsvár 2011, 309–329. – *Bordás Beáta*: A Szentkereszti család árkosi és budapesti építkezései. Magiszteri dolgozat. BBTE, Történelem és Filozófia Kar, Kolozsvár 2010. – *Fülöp Zsuzsánna*: A bethleni Bethlen család bonyhai kastélya. Szakdolgozat, BBTE, Történelem és Filozófia Kar, Kolozsvár 2012.

4 *Gy. Dávid Gyula*: A bonchidai Bánffy-kastély. Kolozsvár 2001. Ennek javított kiadása a szerzőtől: A bonchidai Bánffy-kastély. Kolozsvár 2011.

5 A tordaszentlászlói Mikes–Széchen-kastélyról *Weisz Attila*: Castelul Jósika-Mikes-Széchen de la Săvădisla (jud. Cluj). Studiu de istoria artei. Cluj-Napoca 2008 (kézirat) – Az enyedszentkirályi Bánffy-kastélyról *Sabău, Nicolae – Weisz Attila*: Castelul Bánffy de la Sâncraii (județul Alba). Studiu de parament. Cluj-Napoca 2011 (kézirat) – A kolozsborsai Bánffy-kastélyról *Weisz Attila – Bordás Beáta*: Castelul Bánffy de la Borșa. Studiu de istoria artei. Cluj-Napoca 2011 (kézirat).